

Dubravko Škiljan

BILJEŠKA O BILJEŠKAMA U PRIJEVODIMA

Svaka teorija prevodenja koja svoja polazišta traži i pronalazi u lingvistici mora, čini se, usprkos suprotnim dokazima što ih praksa prevodenja neprestano ponavlja i obnavlja, ozbiljno posumnjati u efikasnost prevodilačkog čina, a možda čak i u samu mogućnost njegovog postojanja. Naime, najjednostavnija pretpostavka o karakteru prevodilačkog djelovanja (a ona se podudara i s poimanjem prevodenja kakvo vlada među »širokom publikom« i koje, uostalom, s njom nerijetko dijele i stručniji i obavješteniji krugovi) glasi: prevodenje se sastoji u tome da se jedan te isti jezični sadržaj iskaže u formama dvaju različitih jezika. U malo složenijem obliku ta bi se pretpostavka mogla formulirati kao tvrdnja da je za prevodenje potrebno pronaći u jeziku-cilju jedinice koje su zapravo sinonimi jezičnih jedinica koje se pojavljuju u jeziku-izvoru. Budući da – kako nas uči većina lingvističkih teorija – pravih, potpunih sinonima nema ni unutar jednog jezičnog sistema, još je manje vjerojatno da oni postoje u dva-ma različitim jezicima.

Za ovu je tvrdnju unutar »ortodoksne« strukturalističke lingvistike lako pronaći argument: naime, ako je svaki jezični sistem definiran prije svega mrežom odnosa koji vladaju među njegovim elementima, i na planu izraza i na planu sadržaja, i ako promjena bilo koje jedinice dovodi do transformacije cjelokupne mreže relacija, a to znači i cjelokupnog sistema, onda ne samo da dva sustava što ih percipiramo kao različite jezike ne mogu biti identični niti sadržavati sinonime, već i dva stanja istog sistema u dvjema različitim točkama dijakronije predstavljaju zapravo međusobno različite entitete u kojima su vrijednosti prividno istih jezičnih znakova (u smislu saussureovske *valeur*) nužno i same različite. I manje ortodoksne suvremene lingvističke teorije u krajnjoj konsekvenciji dolaze do sličnih zaključaka: ako, na tra-gu Sapirovih stajališta, na primjer, jezik promatramo kao fenomen međusobnim interakcijama usko povezan s kulturnim i civilizacijskim kontekstom, svakom će kontekstu biti adekvatan njegov vlastiti idiom koji iz njega proistječe i koji ga istovremeno determinira; do sličnih rezultata dovodi i konceptualna analiza jezičnih sadržaja kakvu promoviraju teorijski pristupi Anne Wierzbicke. S druge strane, odaberemo li, na primjer, pragmalingvističko polazište, prema kojem se intencija pošiljaoca jezične poruke nikad ne podudara u potpunosti s primaočevim »iščitavanjem«, jer je sama poruka podložna brojnim potencijalnim interpretacijama, a one djelomično ovise i o individualnim i kolektivnim iskustvima sudionika komunikacijskog procesa, – i u toj je optici uspješan prijevod koji bi u potpunosti prenio sadržaj originalnog iskaza *per definitionem* nemoguć. Ovim argumentima (i mnogim drugima koji proizlaze iz drugačijih teorijskih polazišta: čini se da među

»velikim« lingvističkim učenjima jedino lingvistika Chomskoga u principu dopušta mogućnost prijevoda) može se pridodati i dokaz koji proizlazi iz objašnjenja što ga prevođenje zadobiva unutar teorije informacija. Naime, ondje se proces prevođenja promatra kao postupak transkodiranja, a informacija se uspoređuje s energijom: kako se, prema drugom principu termodinamike, pri svakoj transformaciji energije (npr. pri pretvaranju topline u radnju) jedan njezin dio gubi (te je stoga *perpetuum mobile* 2. vrste neostvariv), i transpozicija jezičnog sadržaja iz jednog jezičnog koda u drugi rezultira uvijek gubitkom dijela informacija, pa je prijevod nužno nesavršen i u krajnjoj konsekvenciji djelomično iskrivljuje originalnu poruku.

Upravo nam ova tvrdnja o neizbježnom gubitku dijela informacija u procesu prevođenja može poslužiti kao dobro polazište u razmatranju kako se – u jednom specifičnom aspektu – prijevodni tekst odnosi prema svojem izvorniku. Prije svega, ako govorimo o gubitku obavijesti, moramo se upitati s čijeg stajališta doista dolazi do takva gubitka: za razliku od procesa u kojem se gubi energija za koji se pretpostavlja da postoje objektivni promatrač izvan samog procesa i objektivni mjerni postupci za utvrđivanje količine energije u pojedinim njegovim točkama (ma koliko i ova objektivnost bila zapravo prividna, na njoj se – između ostalog – temelji razlikovanje između prirodnih i humanističkih znanosti), u jezičnoj komunikaciji, i onda kada se radi o prenošenju prijevodnih poruka, sudjeluju ljudi, pošiljaoci i primaoci poruka, kao njezini aktivni faktori, i opravdano je sve dimenzije tih procesa – a posebno one koji se tiču sadržaja poruka i njegova prihvaćanja – analizirati s njihova stajališta.

Ako proces prevođenja promatramo u optici temeljnog pošiljaoca jezične poruke, dakle autora iskaza, on najčešće nema nikakve kontrole nad završetkom cijelog procesa niti nad završnom porukom, bilo stoga što je ne može nadzirati (jer se ona »dogada« u vremenu u kojem on više nije živ, jer se ona formulira u prostoru koji je izvan njegova dohvata, jer ne zna jezik na kojem je ona oblikovana itd.) ili zato što ga njezin efekt u osnovi ne zanima, budući da su ciljani primaoci poruke bili oni koji s njim dijele zajednički idiom i kojima prijevod nije bio potreban. Drugim riječima, sa stajališta autora teksta prijevodna poruka u principu ne sadržava – za njega samog – nikakav gubitak obavijesti. (Dakako, u nekim rjeđim situacijama – kad sam autor kontrolira prijevod na drugi jezik koji poznaje, ili u obliku pisanog teksta ili u procesima usmenog simultanog ili konsekutivnog prevođenja, i u nj unosi ispravke – autor može zapažati gubitak informacija, no tada, kao što ćemo vidjeti, svoju autorsku ulogu u stvari zamjenjuje prevodilačkom.) Na drugom se kraju procesa nalazi primalac, čitalac ili slušalac, prevedene poruke: prema pretpostavci ugrađenoj u temelje prevodilačkih postupaka njemu je potrebno prevesti iskaz zato što ne razumije jezik-izvor, te stoga on i ne može provjeriti da li se originalna i prijevodna poruka razlikuju u količini sadržane informacije. Dapače, u mnogim slučajevima, posebno kad se radi o klasičnim književnim tekstovima (dovoljno je prisjetiti se prijevoda *Biblije* bilo na koji jezik, ili mjesta Sovrčove ili Mareticeve *Ilijade* i *Odiseje* u slovenskoj ili hrvatskoj kulturi), prijevodi funkcioniraju kao originali, i informacije koje oni sadržavaju u potpunosti

supstituiraju izvorne poruke. (I u ovom je slučaju moguće da primalac poznaje jezik originala i da izvornu verziju uspoređuje s prijevodom, no ako unosi korekcije u nj, ponovo preuzima na sebe prevodiočev zadatak i pojavljuje se u nekoj vrsti »shizofrene« situacije u kojoj je istovremeno i konačni primalac poruke i posrednik u njezinu prenošenju.)

Budući da je prevođenje složen komunikacijski akt, u kojem sudjeluju najmanje tri aktera – autor originalne poruke na jeziku izvoru, primalac prevedene poruke na jeziku-cilju i prevodilac koji prema definiciji posjeduje znanje obaju jezika (te su dvije kompetencije tek izuzetno i, zapravo, jedino u zamišljenom idealnom slučaju međusobno jednake), samo prevodilac uistinu može zapaziti gubitak informacije do kojeg dolazi u procesu prevođenja, kad se forma jednog jezičnog sistema prenese u formu drugog takva sustava: treba napomenuti da nas ovdje zanimaju samo oni gubici obavijesti koji zahvaćaju plan jezičnog sadržaja, iako je taj plan, s jedne strane, unutar jezičnih znakova usko povezan, dakako, s planom izraza, a i sama neidentičnost dviju formi na planu izraza (nepostojanje padežnih nastavaka u jeziku-cilju, na primjer, za razliku od nekog visoko flektivnog jezika-izvora) može izazvati ponekad smanjenje količine relevantne informacije sadržane u poruci. Zbog svega toga prevodilac na različite načine pokušava u prijevodu uspostaviti »izgubljene« obavijesti (samo one, dakako, za koje je sam zapazio da su »nestale«) i učiniti cjelinu sadržaja poruke što adekvatnijom originalu.

U prijevodima književnih tekstova, prema kojima ćemo uglavnom usmjeriti svoju pažnju, ali i u većini drugih prijevoda, prevodilac pokušava nadoknaditi uočene gubitke unutar same prijevodne poruke, unoseći u njezinu strukturu i one znakove jezika-cilja koji nemaju pravog ekvivalenta na planu izraza originalnog iskaza, ali služe za to da prenesu neke sadržaje koji su ondje prisutni a u prijevodu bi – kad bi on doista bio prijevod *ad litteram* – bili ispušteni. Ovaj je postupak »unutrašnjeg« nadoknađivanja gubitka informacije za konačnog primaoca poruke (ako je ne komparira neprestano s izvornikom) nevidljiv i on ga nije i ne može biti svjestan. Prema tome, on i u recepciji u potpunosti ovisi o prevodiocu i ostavlja mu mogućnost različitih vrsta manipulacija tekstem, od toga da u nj unese niz sadržajnih elemenata koji u originalu uopće ne postoje do toga da neke dijelove originalnog sadržaja jednostavno izostavi, bilo iz vlastita neznanja bilo zato što ih smatra, na primjer, nerelevantnima ili neprikladnima za publiku kojoj je prijevod namijenjen: prijevodni tekstovi *ad usum Delphini* nastaju upravo takvim postupkom. No kako prijevod – kao što smo naglasili – za krajnjeg primaoca u načelu kompletno zamjenjuje originalnu poruku i kako razmatramo idealnu (i – prema tome, dakako – nerealnu) situaciju u kojoj prevodilac posjeduje podjednaku i jezičnu i komunikacijsku i kontekstualnu kompetenciju u obama jezicima i ujedno teži da prijevod učini što vjernijim, sa stajališta efikasnosti komunikacijskog akta između autora i čitaoca ili slušaoca ovakva je »unutrašnja« nadoknada gubitka obavijesti – ma koliko to izgledalo paradoksalno – u krajnjoj konsekvenciji irelevantna.

Stoga ćemo se usmjeriti prema drugom, rjedom postupku što ga upotrebljavaju prevodioci da bi uspostavili »izgubljeni« sadržaj originala, dakle prema bilješkama ili komentarima koje izvan samog teksta pridodaju svojim prijevodima. Prije nego što izbližega promotrimo ovaj fenomen, potrebno je napomenuti bar tri stvari. Najprije, prevodilačke bilješke i komentari pojavljuju se prije svega u pisanim prijevodima, ali je zamislivo (uistinu jedva kod simultanog prevođenja, a u konsektivnim prijevodima sa nešto većom vjerojatnošću) da i usmeni prevodilac u poruku inkorporira vlastiti dodatak ili objašnjenje: ako pri tome jasno naglasi da je riječ o njegovu umetku, takav je element ekvivalentan bilješki (ili komentaru) u pisanom prijevodnom tekstu; ako, naprotiv, nije očito da je umetnuti element prevodiočev dodatak, on je funkcionalno jednak »unutrašnjoj« nadoknadi izgubljene informacije. Drugo, moguće je (i nerijetko se doista događa) da su prevodilac i sastavljač bilješki ili komentator dvije različite osobe, pa čak i da pripadaju različitim razdobljima, no – pojednostavljujući u analizi model dokraja – smatrat ćemo da je njihovo djelovanje u složenom komunikacijskom aktu zajedničko, te ćemo ih prikazivati kao nosioce jedinstvene funkcije.

I napokon, već smo konstatali da je ovakav postupak u prevođenju literarnih djela (uz izuzetak nekih specifičnih slučajeva kakve predstavljaju kritička izdanja starijih tradicijom posvećenih tekstova ili izdanja za školsku lekturu, na primjer) relativno rijedak i – u publikacijama namijenjenima »širokoj« čitalačkoj publici – obično se svodi na nekoliko osnovnih tipova objašnjenja: na upozoravanje čitalaca kako je neki originalni jezični obrat (igra riječi, na primjer) neprevediv na jezik-cilj, na prijevod elemenata iz nekog trećeg jezika koji se nalaze u originalnoj poruci (poput francuskih dijaloga u Tolstojevim romanima ili njemačkih i mađarskih fraza i rečenica u Krležinim djelima) i na eksplikaciju ponekog kontekstualnog fenomena za koji prevodilac smatra da bi »običnom« čitaocu mogao biti nerazumljiv (najčešće se radi o raznim onomastičkim elementima koji pripadaju civilizacijskom kontekstu izvornog teksta). Može se uspostaviti i neka vrsta pravilnosti u predviđanju broja ovakvih prevodilačkih intervencija koja ovisi, s jedne strane, o vremenskoj i prostornoj udaljenosti između originala i prijevoda (što su one veće, to je broj bilježaka i komentara u principu veći), a s druge strane o žanrovskom određenju teksta (u prozi očekujemo više izvantekstualnih umetaka nego u poeziji, u romanu više nego u noveli, u epici više nego u lirici, a što se više udaljujemo iz prostora književne fikcije prema domenama faktičnoga, prema eseju, memoaristici ili reportaži, na primjer, to količina takvih intervencija raste): ove pravilnosti nemaju, dakako, apsolutnu vrijednost, jer frekvencija i distribucija komentara i bilježaka mogu uvelike ovisiti i o sasvim nepredvidivim ili individualno determiniranim faktorima.

Postoji, ipak, jedna skupina literarnih prijevoda koja, bez obzira na žanrovsku pripadnost teksta, predstavlja povlašteno područje za izvantekstualne prevodiočeve intervencije: to su prijevodi djela antičkih autora, dakle starogrčke i rimske književnosti. U njima se, naime, bar kad je riječ o suvremenim kulturama koje se oslanjaju na zapadnu (a to znači upravo na antičku) tradiciju, i onda kad su namijenjeni najširem

krugu »običnih« čitalaca, gotovo podjednako u proznim historiografskim ili retoričkim tekstovima kao i u tragediji ili komediji ili u suptilnim lirskim pjesmama, pojavljuje u pravilu toliko bilježaka i komentara da su ti prijevodi već na prvi pogled prepoznatljivi, jer količina umetaka izvan teksta nerijetko nadilazi veličinu samog teksta. Ovaj je fenomen zanimljiv sam po sebi i zahtijeva neku vrstu objašnjenja, a uz to nam on, baš zbog velikog uzorka bilježaka i komentara koji nam pruža, omogućuje da na njegovu primjeru malo detaljnije analiziramo taj tip prevodilačkih intervencija uopće.

Prije svega, izvantekstualni dodaci prijevodu mogli bi se razmatrati s različitim polazišta, od kojih bi zacijelo među najinteresantnijima bilo ono koje bi se temeljilo na teorijama intertekstualnosti i citatnosti ili – lingvistima bližim – bahtinovski inspiriranim teorijama »govora drugoga« i istraživanjima tko je pravi subjekt iskaza kakva je u znanost o jeziku uveo Oswald Ducrot. Nema, naime, nikakve sumnje da prevodilac-komentator (osobito u prijevodima antičkih tekstova) ulazi svojim intervencijama u izravan dijalog s autorom i da nerijetko u taj dijalog uvodi i razne druge sudionike, bilo da se radi o prethodnim komentatorima, bilo o drugim autorima, ili napokon o autoru originalne poruke, kad se u bilješci ili komentaru citira ili parafrizira neki njegov tekst. Time se dobiva slojevit mozaik iskaza s međusobno isprepletenim elementima plana sadržaja (pa i plana izraza) koji u svoju dijalošku komunikaciju »uvlači« kao posljednjeg (ali ne i zadnjeg, dakako) sudionika samog čitaoca i otvara mu mogućnosti brojnih interpretacija. Prema tome, potencijal neke vrste »arheologije komentara i bilježaka« zacijelo je golem, i klasična ga filologija već više od dva tisućljeća uspješno iskorištava, pa su neka od njezinih najzanimljivijih otkrića proistekla upravo iz ovog područja. Ipak, kako bi detaljno istraživanje te dimenzije prevodilačkih izvantekstualnih intervencija zahtijevalo pokretanje velikog i složenog književnoteorijskog i lingvističkog instrumentarija (koji bi – u najmanju ruku – osim navedenih učenja morao još obuhvatiti jaussosku teoriju recepcije i izučavanje pragmlingvističkih principa kojima se opisuju pravila pisane komunikacije), usmjereni prema mnogo »prizemnijem« izučavanju neposredne funkcije bilježaka i komentara u prijevodima nećemo se baviti njihovim intertekstualnim aspektom.

Na pitanje zašto su upravo prijevodi sa starogrčkog i latinskog obilježeni tolikim brojem bilježaka i komentara izvan teksta moguće je dati nekoliko odgovora. Jedan se od njih poziva na tradiciju: antički su tekstovi – i mnogo prije no što su se počeli prevoditi, i u rukopisnim verzijama i u najranijim štampanim izdanjima – bili objekt komentiranja, a helenistički se komentari, koji su se podjednako mogli odnositi na plan jezičnog sadržaja kao i na plan izraza, ukazuju kao jasni prethodnici znanosti koja se naziva klasičnom filologijom i dugo su vremena bitno determinirali njezinu domenu i njezine granice. Kako su i prvi prevodioci pripadali krugu poznavalaca antike i antičkih tekstova, kao što se i današnji prevodioci ponajviše regrutiraju iz redova klasičnih filologa, oni su postupak komentiranja teksta originala, karakterističan za njihovu disciplinu, prenijeli i na tekst prijevoda, nerijetko u svojim bilješkama uz

prijevod ponavljajući ono što bi inače dopisali (ili što već doista jesu dopisali) izdanjima izvornika. Pri tome ne treba zanemariti ni činjenicu da je njihovim komentarima, osim vlastite tradicije, prethodila i duga tradicija komentiranja *Biblije*, kao ni to da su im bili poznati slični golemi poduhvati koji su se javljali u drugim kulturama i civilizacijama, od hebrejske do arapske, indijske ili kineske.

Drugi je odgovor mnogo pragmatičniji: budući da se potreba za prijevodima sa starogrčkog i latinskog namijenjenima širokoj čitalačkoj publici u Evropi javlja u trenutku kad se, s jedne strane, takva široka publika uistinu stvara, dakle nakon izuma tiskarskog stroja i u toku konstitucije modernih građanskih društava, i kad se, s druge strane, zbog promjena u obrazovnim potrebama društva i transformacije obrazovnih procesa, broj znalaca grčkog, a naskoro i latinskog, rapidno i neumitno smanjuje, a krug stvarnih poznavalaca antike sve više sužava, prevodiocima s grčkog i latinskog, koji još pripadaju tom uskom krugu ljudi, izgleda neophodnim uz prijevod pridodati i sve one informacije koje su se nekada stjecale kroz humanističko obrazovanje a sada su većini čitalaca jednostavno nepoznate. Ova se dva moguća odgovora na pitanje o etiologiji bilježaka i komentara uz prijevode antičkih literarnih djela zapravo susreću u trećem: izvantekstualni dodaci imaju (osim evidentne komunikacijske) i višestruko simboličku ulogu, jer istovremeno prevodioca-komentatora legitimiraju kao pripadnika jedne malobrojne ali učene (i stoga – u modernim društvima – elitne) zajednice stručnjaka za antiku i njezine jezike i poruke, čitaoca-primaoca poruke smještaju jasno (zato jer su mu bilješke potrebne: ovdje ne govorimo o pravim »kritičkim« izdanjima i prijevodima što ih stručnjaci sastavljaju isključivo za svoje jednako posvećene kolege) izvan te zajednice, ali mu omogućuju da joj se, makar s potpunih margina, pridruži, te – napokon – sam prijevod označavaju kao poruku koja se svojim vidljivim intertekstualnim karakterom izdvaja iz drugih, »neofiloloških« prijevodnih poruka.

Ako smo na taj način pokušali ukazati na simboličku dimenziju bilježaka i komentara uz prijevode grčkih i latinskih tekstova, to ne znači, dakako, kao što smo već spomenuli, da ovi izvantekstualni dodaci nemaju i komunikacijsku funkciju i da ne služe doista i za prenošenje velikog broja informacija. No da bismo ispitali efikasnost njihove komunikacijske dimenzije i modalitete njihove participacije u složenom komunikacijskom procesu prevođenja, potrebno je najprije zacrtati njihovu (za potrebe ovog članka, posve jednostavnu) tipologiju i klasifikaciju. U vrijeme svojeg najvećeg uzmaha klasična je filologija uvela dihotomijsku podjelu izvantekstualnih dodataka originalnom tekstu, pa se tako *apparatus criticus*, skup podataka o različitim verzijama teksta u rukopisnim tradicijama i dosadašnjim izdanjima, dakle podataka koji se odnose prije svega na plan jezičnog izraza, razlikuje od komentara koji sadržava i *realia*, objašnjenja stvarnih (povijesnih, geografskih, etnografskih, mitoloških... itd.) elemenata konteksta, i različite druge komentatorove interpretacije, uključujući i njegove »dijaloge« sa svojim prethodnicima u istom poslu.

Tragovi ove podjele čuvaju se i u bilješkama i komentarima uz prijevod, iako su u njima, posve očekivano, podaci o stanju samog originalnog teksta svedeni na mnogo manju mjeru i najčešće obuhvaćaju samo informacije o onim verzijama koje bi mogle dovesti do bitnih razlika u prijevodu, te – kao i u »neofilološkim« prijevodima – o neprevedivim i teško prevedivim mjestima u originalu ili o tome što znače riječi i izrazi koji su i u izvornoj i u prevedenoj poruci iskazane na nekom drugom idiomu (npr. grčki izrazi u izvornom latinskom djelu). Onaj drugi dio izvantekstualnih dodataka predstavlja golemu većinu prijevodnih bilježaka i komentara, a u njemu se može razlikovati nekoliko njihovih kategorija. Ako polazišne kriterije za njihovu klasifikaciju potražimo (svjesni toga, dakako, da je svaka takva tipologija nužno nesavršena i nepotpuna i da realne pojavnosti često pripadaju dvjema ili i većem broju dobivenih kategorija) u samom komunikacijskom aktu i njegovim sudionicima, mogli bismo pretpostaviti da jedan dio ovih izvantekstualnih dodataka pokušava uspostaviti kontekst originalne komunikacije, dakle one koja je povezivala autora poruke i njezine antičke primaocce. Naime, to su oni podaci za koje prevodilac (najčešće s punim pravom) pretpostavlja da su bili toliko poznati svim potencijalnim antičkim slušaocima ili čitaocima, jer su bili dubinski ugrađeni u njihovu civilizaciju, da ih autor nije morao eksplicirati (ovamo pripadaju, na primjer, informacije o mjestu Zeusa ili Venere u grčkom ili rimskom panteonu, ili o tome tko su bile znamenite ličnosti poput Sokrata, Perikla i Cezara); prevodilac-komentator ujedno pretpostavlja (takoder najčešće s pravom) da se veći dio tih informacija u reduciranom humanističkom obrazovanju za modernog čitaoca izgubio, pa ga bilješkom treba uspostaviti. Drugi dio informacija jednako se tako odnosi na antički kontekst poruke, ali sadržava pretpostavke prevodioca (i njegove interpretacije) o tome »što je autor mislio« kad je sastavljao svoj iskaz, dakle na što je aludirao, kakve je intencije imao, kakva su bila njegova politička ili ideološka polazišta, kojeg je drugog antičkog autora citirao itd. Te su pretpostavke više ili manje vjerojatne, i za neke je od njih zamislivo da – i pod uvjetom da su točne – nisu bile sa svim svojim determinantama i implikacijama odmah jasne antičkim primaocima poruka: ovdje, prema tome, prevodilac-komentator unosi u prijevod elemente koji nisu nužno bili sadržani u originalnom komunikacijskom aktu, čak i ako su se, u virtualnom obliku, nalazili u autorovoj poruci. Ova pozicija »sveznajućeg« promatrača što je prevodilac-komentator zauzima postaje još jasnija kad on promijeni točku promatranja i – sada iz vlastite, posredničke pozicije – u komentarima i bilješkama uđe u dijalog s drugim prevodiocima i komentatorima i interpretira njihove interpretacije: time originalnoj poruci pridodaje ne samo dijakroniju *ex post* koju ona nije mogla posjedovati nego eksplicitno uvodi ducrotovsku polifoniju, sudioništvo mnogih subjekata govorenja, u iskaz. I napokon, s trećeg polazišta, polazišta modernog čitaoca, prevodilac vrlo često donosi obavijesti koje povezuju suvremeni čitaočev svijet s antikom (objašnjavajući, na primjer, kako je Bizantij danas Istanbul, ili kojim današnjim mjesecima odgovaraju nazivi iz antičkih kalendara). Za razliku od prethodne kategorije podataka koji su – bar u komentarima i bilješkama sastavljenima *lege artis*

– atribuirani raznim autorima i koje pažljiviji čitalac može razaznati kao »glasove drugih«, subjekata različitih od izvornog pošiljaoca poruke, povezivanja drevnog i suvremenog svijeta iskazana su kao bezlične, objektivne činjenice (što one doista u principu i jesu), te se zbog toga čine čvršće isprepletenima s temeljnim tekstom: najjednostavnije rečeno, u krajnjoj konsekvenciji takve informacije mogu za čitaoca prijevoda, na primjer, Cezarove bitke smjestiti umjesto u drevnu Galiju u suvremenu Francusku.

Na ovom se mjestu susrećemo – vjerujemo – s pitanjem koje nadilazi sam fenomen bilježaka uz prijevode i koje ima i relevantnu teorijsku dimenziju: je li posredniku u komunikacijskom aktu (što prevodilac doista jest) dozvoljeno nadograđivati originalnu poruku tako da prijevod, zajedno sa svojim izvantekstualnim dodacima, postaje neka vrsta falsifikata. Naime, ako prihvatimo da svaki (osobito literarni) tekst konstruira vlastiti univerzum, onda se njegova transpozicija u drugi univerzum, koji je izvornom autoru nužno bio sasvim nepoznat, jer su zbiljske odrednice toga drugog univerzuma za antiku predstavljale potpuno nezamislivu budućnost, može uistinu smatrati falsifikatom originala. Obrazloženje da je takav falsifikat neophodan, jer inače poruku njezin moderni primalac ne bi razumio, samo je djelomično prihvatljivo: ako čitalac Prousta ne mora poznavati *realia* o topografiji normandijske obale, ni Márquezov kartografiju ili povijest Kolumbije, a čitalac *Rata i mira* biografije Kutuzovljevih oficira, pa čak ni čitalac Kawabatinih *Tisuću ždralova* podatke o japanskoj civilizaciji (te prijevodi njihovih djela ne sadržavaju takve bilješke), pitanje je da li su slični podaci neophodni onima koji se upućuju u Plutarhov ili Lukijanov svijet; ako Shakespeareu ili Molièreu ne treba komentara, možemo se upitati jesu li oni nužni Eshilu ili Euripidu. Uspostavljanje »izgubljenih« podataka iz antičkog konteksta mogli bismo još smatrati popunjavanjem »rupa« u našem humanističkom obrazovanju, no u slučaju svih drugih prevodilačkih dodataka antičkom tekstu, a osobito onih koji i dijelove antičkog konteksta »prevode« u suvremenost, opravdanje je zacijelo mnogo teže pronaći.

Ne tražeći takvo opravdanje (iako se i sam autor ovog teksta bavi prevodenjem s grčkog i latinskog i svoje prijevode obilno oprema bilješkama i komentarima), ali ne želeći (upravo zbog vlastita prevodilačkog ali i čitalačkog iskustva) niti u potpunosti negirati korist od intertekstualnih prevodilačkih intervencija, ipak vjerujem da bi se za izrazito pojačanu prisutnost prevodioca u antičkim djelima tumačenje prije moglo naći u simboličkoj nego u komunikacijskoj dimenziji: bar u prevodiočevim očima (no zacijelo ne samo u njima) simbolika bilješke i komentara, čak i kad njihov autor to ne priznaje, možda nadilazi njihovu informacijsku vrijednost za čitaoca i (p)odražava mit o sakrosančnosti antike i o uzvišenosti onih koji su se inicirali u njezine tajne.

Dubravko Škiljan

Institutum Studiorum Humanitatis (ISH)
Breg 12, 1000 Ljubljana